

УДК 811.161.2'33

О. О. Хорошун,

викладач

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

oljasha84@mail.ru

КОНЦЕПТ ЯК ОСНОВНЕ ПОНЯТТЯ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Сучасна лінгвістична наука приділяє особливу увагу проблемам вивчення когнітивної діяльності людини в її лінгвістичній репрезентації. Одним із основних понять когнітивної лінгвістики є концепт.

У статті розглянуто його специфічні риси, проаналізовано основні підходи до його тлумачення, запропоновані вітчизняними та зарубіжними науковцями. Виокремлено структурні та типологічні особливості концепту.

На черговому витку розвитку гуманітарного знання, та у ході активного переходу від лінгвістики, орієнтованої на вивчення мови в самій собі, до лінгвістики антропологічної, що вивчає мову у зв'язку з людиною, її мисленням та свідомістю, сучасна лінгвістична думка зіткнулася з необхідністю виникнення нового терміну для адекватного позначення змістової сторони мовного знаку, який би зняв функціональну обмеженість традиційного значення та сенсу і в якому органічно поєдналися б логіко-психологічні та мовознавчі категорії [1: 4].

Активні розвідки в мовознавстві 90-х років XX століття спричинили появу цілого ряду номінативних одиниць, спільним для яких було прагнення показати специфіку представлення мовних знань. У конкурентній боротьбі в лінгвістичній літературі зіткнулися такі терміни як: "концепт", "лінгвокультурема", "міфологема", "логоепістема". Але стає очевидним, що найбільш життєздатним виявилось поняття "концепт" [1: 5]. Воно стало ключовим поняттям когнітивної лінгвістики – однією з розповсюджених верифікуючих моделей усвідомлення фрагментів дійсності та мовної категоризації, оперативної одиниці пам'яті [2: 260].

На думку О. С. Кубрякової, термін "концепт" є парасольковим, він "покриває" предметні області декількох наукових напрямків: у першу чергу когнітивної психології та когнітивної лінгвістики, що займаються проблемами мислення та пізнання, зберігання та переробки інформації [3: 58].

Як правило, дослідники пропонують різні дефініції концепту. Так, науковці, які працюють у руслі лінгвокультурології (С. Г. Воркачев [1], В. І. Карасик [4] та ін.) при визначенні концепту вважають основним факт етнокультурної обумовленості, а представники когнітивної лінгвістики (О. С. Кубрякова [3], З. Д. Попова, І. А. Стернин [5; 6] та ін.) роблять акцент, у першу чергу, на ментальну сутність концепту, його приналежність до сфери свідомості індивіда.

У нашій статті ми маємо на меті проаналізувати основні тлумачення поняття "концепт", розглянути структурні особливості концептів та деякі підходи до їх типологізації.

Усю пізнавальну діяльність людини можна розглядати як таку, що розвиває вміння орієнтуватися у світі і пов'язана з необхідністю розрізняти об'єкти: концепти виникають для забезпечення ментальних операцій. Отже, формування концептів пов'язане з досягненням світу та формуванням уявлень про нього [7: 41]. З концептів складається семантичний простір конкретної мови, а за семантичним простором можна судити про структуру знань.

На сьогодні опубліковано досить багато робіт, присвячених різним проблемам концептології, включаючи інтерпретацію поняття "концепт". Вивчення концепту, на думку С. А. Шишкіної – це "подорож" у глибини мислення, спроба поділити досвід, що зберігається у пам'яті людини, на базові фрагменти. Така універсальна задача не може мати єдиного рішення, щоб підходило до всіх типів подібних досліджень, саме тому кожний великий авторитет у цій галузі має свій варіант визначення концепту. Спільним початком у розумінні концепту є те, що він сприймається як комплексне, багатовимірне соціопсихічне утворення, яке співвідноситься як з колективною, так і індивідуальною свідомістю [8: 9].

Отже, на даному етапі розвитку когнітивної лінгвістики поняття "концепт" відноситься до числа нечітко визначених лінгвістичних категорій, оскільки сам термін "концепт" є відносно новим і не має однозначного визначення.

Лінгвістичний енциклопедичний словник трактує "поняття (концепт) – явище того ж порядку, що і значення слова, але розглядається в іншій системі зв'язків; значення – в системі мови, поняття – в системі логічних відношень та форм, що досліджуються як в мовознавстві, так і в логіці" [9: 384].

У філософському енциклопедичному словнику концепт трактується як одна з логічних форм мислення на протилежність судженню та висновку, які складаються з понять. Проводиться межа між поняттями, якими ми користуємося в повсякденному житті, та поняттями логіки. Відзначається, що у мисленні народу, або окремо взятої людини поняття утворюються не шляхом сприйняття та об'єднання притаманних групі предметів однакових ознак, а завдяки тому, що спочатку сприймаються та перероблюються поняття суттєвої властивості речей [10: 354].

У лінгвокогнітивних дослідженнях концепти представляють зв'язок феномена значення слова із знанням і структурами їх відображення у свідомості. Так, А. Вежицька розглядає концепт як об'єкт зі світу ідеального, що має ім'я і відбиває культурно-зумовлені уявлення людини про дійсність [11: 10].

Н. Н. Болдирев характеризує концепт як "квант знання", зорієнтований на відображення онтології світу у зв'язку з потребами соціальної дійсності [12: 22].

Іноді поняття "концепт" трактується як синтез логічних і гносеологічних уявлень про об'єкт [13: 80].

На думку А. А. Залевської "концепт" – це спонтанно функціонуюче в пізнавальній і комунікативній діяльності індивіда базове перцептивно-когнітивно-афективне утворення динамічного характеру, що підпорядковується закономірностям психічного життя людини і внаслідок цього, через ряд певних параметрів, відрізняється від понять значень як продуктів наукового опису з позиції лінгвістичної теорії [14: 39].

У роботах зарубіжних дослідників можна виділити три принципово відмінних підходи до розуміння суті концепту. М. Джонсон [15], Р. Лангакер [16], Дж. Лакофф [17], І. Світсер [18], Л. Талмі [19] та ін. трактують концепт як ментальну репрезентацію. Як абстрактну одиницю логічної семантики концепт трактується у працях К. Пікока [20] та ін. У роботах Р. Брендона, М. Дамметта [21] концепт представлено як потенцію мислячої особистості.

Варто зазначити, що вищезгадані визначення концепту не виключають одне одного, а лише підкреслюють різні способи формування концепту. Та найпродуктивнішим, на нашу думку, є інтегративний підхід до розуміння концепту. Концепт – термін, що служить для роз'яснення ментальних і психічних ресурсів людської свідомості та тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини; оперативно-змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку (*lingua mentalis*), усієї картини світу, що відображена в людській психіці [3: 90].

Проаналізувавши різні визначення даного поняття, можна виділити такі його інваріантні ознаки:

- мінімальна одиниця людського досвіду в його ідеальному уявленні, вербалізована за допомогою слова і має польову структуру;
- основні одиниці обробки, збереження та передачі знань;
- наявність гнучких змістових кордонів;
- концепт є соціальним, при цьому асоціативне поле обумовлює його прагматику;
- культурна маркованість [7: 47].

У дослідженнях кінця ХХ – початку ХХІ століття простежується тенденція щодо формування структури концепту як складного явища, в якому виділяються окремі взаємообумовлені частини [22: 16]. Концепт має визначену структуру, хоча він і не може бути представлений як жорстка структура, подібно значенню слова. Це пов'язано з його активною динамічною роллю в процесі мислення – він весь час функціонує, актуалізується в різних своїх складових частинах та аспектах, поєднується з іншими концептами та відштовхується від них [23: 58].

Організація концепту складна і включає в себе поняттєві й культурні складники: вихідну форму (етимологія), основні змістові ознаки, конотації (асоціації та оцінки). Концепт формується в свідомості людини з: її чуттєвого досвіду – сприйняття світу органами чуття, предметної діяльності, мисленнєвих операцій з вже існуючими у свідомості індивіда концептами, пізнання мовних одиниць.

Концепт народжується як чуттєвий образ, що поступово перетворюється у власне мовленнєвий. Він складається з окремих ознак об'єктивного чи суб'єктивного світу, диференційовано відображений у мові [7: 52-55].

Різні науковці пропонують різні структури концептів, та всі вони погоджуються з тим, що усі концепти мають базовий шар (ядро), на який нашаровуються додаткові когнітивні ознаки.

Т. В. Луньова пропонує наступну модель концепту, ця модель включає *ядро* та *п'ять модусів*. Ядро становить собою осердя концепту. У ядрі зберігається найістотніша інформація про той чи інший предмет, дію, якість, особу – найсуттєвіше зі знань та уявлень, що складають зміст відповідного концепту. Модуси концепту, "функціональні підструктури загальної глобальної понятійної структури" [24: 162], розрізняються залежно від типу інформації, що в них зберігається. Рационально-логічний модус пов'язаний з формуванням логічних понять про пізнаваний об'єкт чи аспект дійсності, картинно-образний – з наочно-чуттєвими уявленнями про цей об'єкт/аспект дійсності. Модус фіктивності являє собою впорядковану сукупність метафор, за допомогою яких відбувається додаткове осмислення пізнаваного. Аксіологічний модус містить оцінку певного фрагменту дійсності мовцями, а ціннісний – утилітарно-практичну чи культурну значущість, що приписується мовцями тому чи іншому феномену [25: 88-160].

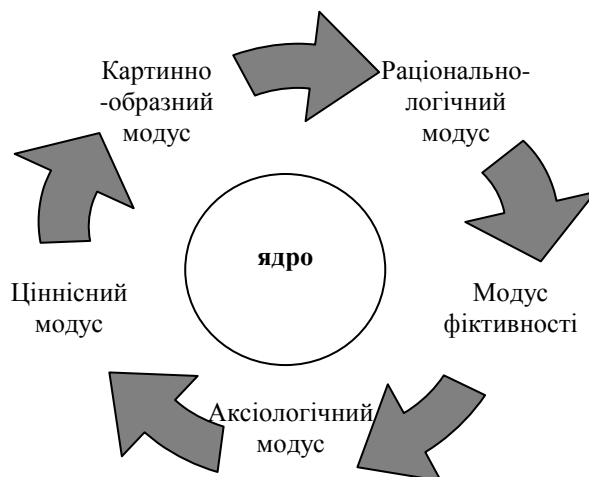

Рис. 1. Модель концепту.

Як вже було зазначено, поняття "концепт" не має однозначного визначення, така ж ситуація склалася і з типологізацією концептів. Та, проаналізувавши роботи таких лінгвістів, як А. А. Залевська [14], М. А. Арбіб [26], З. Д. Попова, І. А. Стернін [5; 6], Н. Н. Болдирев [12] та ін., можна запропонувати наступну типологізацію концептів:

1. За ознакою стандартизації – концепти поділяються на універсальні (інваріантні) [14: 12] індивідуальні, групові (статеві, вікові, соціальні) та загальнонаціональні. Групові концепти стандартизовані в межах групи, загальнонаціональні – в межах концептосфери народу, а індивідуальні концепти не стандартизовані взагалі [26: 2-5].

2. За номінативністю в мові: номінативні та неномінативні (лакунарні) [5: 17].

3. За ступенем стійкості: стійкі – нестійкі [6: 28].

4. За регулярністю актуалізації: актуальні – неактуальні [5: 18].

5. За структурою: прості (однорівневі) – концепти складаються лише з базового шару, це концепти-предметні образи та деякі концепти-уявлення, складні (багаторівневі) – включають у себе декілька когнітивних шарів, що розрізняються за рівнями абстракції та сегментні – являють собою базовий шар, оточений декількома сегментами, що є рівноправними за ступенем абстрактності [6: 3], калейдоскопічні [5: 53], композитивні [27: 6].

6. За замістом та ступенем абстракції: конкретно-чуттєвий образ, уявлення (розумова картина), схема, поняття, прототип, пропозиція, фрейм, сценарій (скрипт), гіпонімія, інсайт, гештальт [10: 39].

Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що концепт представляє собою оперативно-змістову одиницю пам'яті, який має певну, хоча і не жорстку, структуру. Він складається з компонентів (концептуальних ознак), тобто окремих ознак об'єктивної і суб'єктивної дійсності. Ці ознаки диференційовано відображені у змісті концепту і розрізняються за ступенем абстрактності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЖДЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Воркачев С. Г. Концепт как "зонтиковый термин" // Язык, сознание, коммуникация. Вып. 24. – М., 2003 – С. 4-12.
2. Голубева Н. А. Деревационная активность концепта "прецедент" // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – 2008. – № 5. – С. 259-264
3. Кубрякова Е. С. Концепт. Концептуализация // Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Филологическ. ф-т МГУ, 1996. – С. 90-94.
4. Карасик В. И. О категориях лингвокультурологии // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности. – Волгоград: Перемена, 2001. – С. 3-16.
5. Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике. Воронеж: Истоки, 2001. – 191 с.
6. Попова З. Д., Стернин И. А. Языковое сознание и другие виды сознания // Язык. История. Культура. – Кемерово: Графика, 2003. – С. 17-21.
7. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику: Учебное пособие. – М.: Флинта: Наука, 2004 – 296 с.
8. Шишкина С. А. Лингвокультурная и когнитивная репрезентация концепта "интерес" в русском и английском языках: Автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.01 – Тюмень, 2007. – 21 с.
9. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 683 с.
10. Философский энциклопедический словарь. / Гл. редакция: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. — 840 с.
11. Вежицька А. Язык, культура и познания. – М.: Русские словари, 1997. – 410 с.

12. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика: Курс лекций по английской филологии. Тамбов: ТГУ, 2002. – 123 с.
13. Кузнецов В. Поняття та його моделі // Філософська думка. – 1998. – № 1. – С. 61-80
14. Залевская А. А. Психологический подход к проблеме концепта // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж: ВГУ, 2001. – С. 12-16.
15. Johnson M. The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason. – Chicago and London: The University of Chicago Press, 1987. – 233 p.
16. Langacker R. W. Grammar and conceptualization. – Berlin, N.Y.: Mouton de Gruyter, 2000. – P. 30-53.
17. Lakoff G. Women, fire and dangerous things: What categories reveal about the mind. – Chicago, L.: The University of Chicago Press, 1987. – 750 p.
18. Sweetser, E. From etymology to pragmatics: metaphorical and cultural aspects of semantic structure. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 174 p.
19. Talmy L. Toward a Cognitive Semantics. – Cambridge, MA: MIT Press, 2000. – 566 p.
20. Peacocke Ch. Proper names, reference, and rigid designation. — In: "Meaning, Reference, and Necessity" (S. Blackburn (ed.)). Cambridge, 1975. – 251 p.
21. Dummett M. Frege: Philosophy of Language / 2nd ed. – London: Duckworth, 1981. – 238 p.
22. Семенюк І. С. Мовні засоби відтворення концепту ЗЛОЧИНЕЦЬ у сучасній американській художній прозі та публіцистиці: Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – 256 с.
23. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта // методологические проблемы когнитивной лингвистики: Научное издание / Под редакцией И. А. Стернина. – Воронежский государственный университет, 2001. – С. 58-65.
24. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики. – СПб: Научн. центр проблем диалога, 1996. – 760 с.
25. Луньова Т. В. Лексикалізований концепт ГАРМОНІЯ в сучасній англійській мові: структура і комбінаторика: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 – К., 2006. – 348 с.
26. Арбиб М. А. Метафорический мозг – М.: Мир, 1984 – 296 с.
27. Фисенко О. С. Концепт "гроза" в русском языковом сознании. – Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 – Воронеж: ВГУ, 2005. – 24 с.

Матеріал надійшов до редакції 19.11. 2009 р.

Хорошун О. А. Концепт как основное понятие когнитивной лингвистики.

Современная лингвистическая наука уделяет особое внимание проблемам изучения когнитивной деятельности человека в её лингвистической репрезентации. Одним из основных понятий когнитивной лингвистики есть концепт. В статье рассмотрены его специфические черты, проанализированы основные подходы к его определению, предложенные отечественными и зарубежными учеными. Выделены структурные и типологические особенности концепта.

Khoroshun O. A. Concept as the Basic Unit of Cognitive Linguistics.

Modern linguistics pays special attention to the study of human cognitive activity in its linguistic representation. One of the basic units of cognitive linguistics is the concept. Specific features and various approaches to its interpretation are analyzed in the article. Concept structure and classification features are examined.